

POKUS O STUDIUM SOCIÁLNÍCH VZTAHŮ A ANALÝZU POPULÁRNÍCH JEDINCŮ V DĚTSKÉM DOMOVĚ TŘÍDÍCÍM

T. STRÁNSKÁ, prom. psycholog, JUDr. L. KOVÁŘIKOVÁ, prom. psycholog
Katedra pedagogiky a psychologie PF v Hradci Králové
Dětský domov třídicí v Hradci Králové

V současné době se v rámci psychologické teorie a praxe objevuje stále větší potřeba řešit sociálně psychologické otázky. Podobnou hlubší orientaci vyžaduje i povaha práce psychologů v dětských domovech třídicích (dále jen DD/t). Studium sociálních faktorů, které frekventanty v jejich vývoji obklopovaly a obklopují, značně přispívá k psychologickému posouzení jednotlivých případů.

Ve své práci se zaměřujeme na studium sociálních vztahů, které se vytvářejí mezi dětmi v rámci jejich pobytu v domově. Vycházíme při tom z těchto teoretických předpokladů:

Lidský jedinec je od svého narození až do své smrti členem tzv. společenských skupin (rodina, kamarádi, škola). Členství v těchto skupinách jej v jeho vývoji poznamenává, a to tím více, čím více svých potřeb, zájmů v rámci skupiny uspokojuje (1, 2, 3, 4). Skupiny, jichž je jedinec ve svém vývoji členem, je možno dělit podle různých kritérií (4). Pro naše konkrétní aplikace postačí, přidržíme-li se dělení co do vzniku a připomeneme-li skupiny formálně vzniklé (takovou formálně vzniklou společenskou skupinou je např. soubor frekventantů DD/t). Ty se často rozpadají na řadu neformálně, spontánně vznikajících skupin, a to na základě vztahů, jež se mezi jednotlivými členy konstituují (sympatie, antipatie, společné zájmy, podobné zkušenosti). Přijímají určité vzory a normy společného života, které je sbližují a také zavazují. Tyto skupiny mají často svého vůdce nebo několik vůdců. Vůdce se má vyznačovat některými vlastnostmi a určitým sociálním chováním, které imponují ostatním členům. Jejich charakter je pochopitelně závislý na věku, pohlaví, složení a celkovém charakteru skupiny (2, 7). Ostatní členové mají ve skupině různé další pozice, a to od jedinců populárních po jedince izolované. Tyto extrémní pozice, stejně jako ostatní úlohy ve skupině, je nutno diskriminovat z diagnostického i výchovného hlediska. Jejich poznání nám dává obrázek o složení skupiny, dovoluje nám například poznat, z kolika podskupin se soubor jedinců skládá, kteří jedinci mají k sobě blízko, kteří stojí stranou a naopak, kteří mají ve skupině váhu.

K tomuto účelu používá sociální psychologie nejčastěji sociometrických metod (10, 13, 17), a to v řadě variant. V podstatě jde vždy o metodu výběru partnerů pro určité situace nebo se zřetelem k určitým vlastnostem. Podobného metodického postupu jsme použili také my s cílem:

- a) prověřit přínos studia sociálních vztahů pro psychologickou praxi DD/t,
- b) pokusit se o psychologickou analýzu oblíbených jedinců.

Metoda zkoumání:

Sociometrickou metodou v klasické formě zaměřenou na tři reálná kritéria (1. s kým by šel nejráději na volnou vycházku, 2. s kým by nešel na volnou vycházku, 3. s kým by chtěl být přeřazen do dětského domova) a tři možné volby jsme vyšetřili soubor frekventantů DD/t, z toho 28 chlapců a 12 dívek ve věku od 10—15 let. Průměrný pobyt členů sledovaného souboru v domově v době vyšetření byl dva měsíce. Zkoumaní byli instruováni v tom smyslu, že volby partnerů pro dané situace mohou provádět neomezeně, tedy z celého

souboru frekventantů. Výzkum byl prováděn kolektivně v odpoledních hodinách v rámci organizovaného volna. Dotazy byly dány písemně v předtisknutých formulářích, na nichž tázaní písemně odpovídali. Výzkum byl dětem vysvětlen snahou získat o nich co nejobširnější informace, aby bylo v dalším možno přihlédnout k jejich potřebám a zájmům.

V ý s l e d k y

Úvodem připomínáme, že byly vyloučeny výsledky získané od tří jedinců, jejichž údaje nebylo možno pro nízkou úroveň intelektu považovat za věrohodné. Získaný materiál jsme zpracovali se zřetelem k jednotlivým otázkám shrnutím do sociogramů hierarchického uspořádání, v němž základem pro umístění jednotlivých členů je počet obdržovaných voleb. Symboly označující jednotlivce jsou spojeny šipkami, které zachycují volby (oboustranné nebo jednostranné) a jsou grafickým výrazem vztahů. Hodnotili jsme zvláště chlapce a zvláště děvčata, neboť vzájemné volby byly ojedinělé a představují 1,5 % z celkového počtu voleb. V této souvislosti připomínáme zjištění Koválikové (5), která se ve svém výzkumu vztahů v různých třídách setkala s volbami opačného pohlaví až v 9. třídě, když nejbližší nižší zkoumaná třída byla 6. Tímto způsobem jsme také mohli předběžně eliminovat jedince populární a nepopulární, které jsme ještě podrobili rozboru podle Bronfenbrennerových tabulek (10, 11).

K otázce a), jejímž cílem bylo prověřit přínos studia sociálních vztahů pro psychologickou praxi v DD/t.

Shodně s literárními údaji se naším šetřením zjistily spontánně vzniklé podskupiny v rámci sledovaného souboru a ukázaly se vztahy, které se konstituovaly mezi dětmi za dosavadního pobytu. Z analýzy výsledků je patrné, že vztahy dětí nejsou významněji ovlivněny podmínkami a organizací ústavu, jako je např. rozdělení na třídy a ložnice. V období školního vyučování jsou sice děti rozděleny do tří tříd, jejich konstelace však vzhledem k přirozenému pohybu frekventantů tohoto zařízení není trvalá. Mimoto jsou třídy v těsné blízkosti, takže styk dětí mimo vyučovací hodinu je zcela spontánní. V době mimoškolní výchovy také není omezován příslušností ke školní třídě — s výjimkou domácí přípravy na vyučování. Počítáme-li s frekvencí kontaktů jako s faktorem modifikujícím utváření vzájemných vztahů, je nutné hledat příčiny diskutované okolnosti jinde. Pravděpodobně také v malém významu, který děti z DD/t obvykle přiznávají školní práci. Také rozdělení dětí podle ložnic neovlivňuje vytváření vztahů. Jde o tři hromadné ložnice (dvě pro chlapce a jedna pro dívky), kam děti odcházejí těsně před spánkem a mají omezenou možnost volného projevu. Další okolnost, na kterou chceme v této části práce upozornit, dobře koresponduje s nálezy jiných badatelů (8). Z našich sociogramů vyplynulo, že členové skupiny, kteří se vyznačují vyšším sociometrickým statusem, se pro sledované situace vzájemně volí, projevují tedy zřejmou tendenci vzájemně se stýkat. Výjimku tvoří jedinec, který je s ostatními populárními v negativním vztahu (vzájemně se negativně volí, viz otázka 2). Dá se předběžně soudit, že mezi nimi existuje jistá rivalita, jejíž příčiny a formy by bylo třeba podrobněji zkoumat.

Výsledků získaných sociometrickým sledováním sociálních vztahů u frekventantů DD/t (které zde vzhledem k rozsahu práce podáváme jen rámcově), lze tedy využít:

1. k doplnění psychologické diagnostiky především ve smyslu podkladu pro hledání motivací těchto naznačených vztahů za použití dalších psychologických metod — rozhovor, pozorování, experiment atd. Po této stránce poslouží tyto informace také při spolupráci s výchovnými pracovníky ústavu — učiteli a vychovateli;

2. v nástinu dalších reedukačních perspektiv. Individuální rozbor naznačených vztahů může být základem pozitivního ovlivňování sociálních vztahů ve skupině se zřetelem k individuálním zvláštnostem dětí včetně volby jejich delikvence.

Hlavním tématem naší práce je otázka b), pokus o psychologickou analýzu populárních jedinců. Jde o otázku značné důležitosti, neboť souvisí s mírou uspokojení jedné ze základních psychosociálních potřeb, potřeby společenského uznání (9). Termíny populárnost a společenské uznání bývají totiž v sociálně psychologické literatuře ztotožňovány (3, 8). Podle Wlodarského (14) oblíbený nebo populární jedinec je ten, jenž se ve sledované skupině vyznačuje nadprůměrným sociometrickým statusem. Status, termín zavedený Lintonem (6), znamená místo ve skupinové hierarchii. Populární jedinci mají jistou autoritu, jsou snadno následováni a dostává se jim sympatií. Hurlocková (3) uvádí, že společenské uznání jedince ve skupině závisí na jeho individualitě, na cílech a zájmech skupiny a na jejím celkovém klimatu. Například ve třídě, kde vládne příznivé klima, je počet dobře přijímaných větší než počet dětí izolovaných.

Sami jsme pro další analýzu z našeho sociometricky vyšetřené souboru eliminovali všechny populární i nepopulární jedince, a to zvláště děvčata a zvláště chlapce. V této práci se zaměřujeme jen na skupinu chlapců. Dívky z hlediska jejich vlastní popularity nehodnotíme, ani nepřihlížíme k jejich volbě při zjišťování popularity chlapců.

Z 26 sledovaných hochů bylo eliminováno 5 jedinců populárních a 6 jedinců nepopulárních.

Tento počet je vzhledem k četnosti toho, co se sledovalo, přiměřený. Pilkievicz (12), který sociometricky sledoval podstatně větší soubor, uvádí, že mohl na základě sociometrických statutů diferencovat 22 procent žáků populárních a 26 procent velmi málo populárních. Jeho zjištění odpovídá údajům ve světové literatuře.

U těchto vybraných jedinců jsme se pokusili sledovat, jakými vlastnostmi osobností a jakými sociálními vztahy se vyznačují. Zaměřili jsme se na jejich tělesný vzrůst, úpravu zevnějšku, psychomotorické tempo, kvalitu sociálních vztahů a) k dětem kamarádský a nekamarádský, b) k dospělým podřídívý a nepodřídívý, dále jejich agresivitu, pak školní prospěch a inteligenci.

Zvolené parametry byly zjištěny v rámci rutinního psychologického vyšetření těchto dětí. Charakteristiky sociálního chování přihlížely také k mínění učitelů a vychovatelů. Posouzení školního prospěchu vycházelo z pololetní klasifikace, inteligence byla hodnocena WISC a zkouškou Terman-Merillové.

U všech pěti populárních jedinců byl zjištěn přiměřený až nadprůměrný vzrůst a úprava zevnějšku mohla být hodnocena jako dobrá. Čtyři z pěti projevovali přiměřené psychomotorické tempo. Všech pět bylo možno označit jako »dobré kamarády« a jako neagresivní. Čtyři z nich byli vzhledem k dospělým podřídíví. Pokud jde o školní prospěch, všech pět bylo dostatečných (užito školské terminologie). Intelekt byl u jednoho dítěte na úrovni průměru, u tří v lehčím podprůměru a u jednoho dítěte v hraničním pásmu.

Naopak z šesti jedinců neoblíbených, kteří v našem šetření obdrželi 0 voleb, mohla být úprava zevnějšku hodnocena kladně pouze u dvou, obdobně jako tělesný vzrůst. Psychomotorické tempo bylo u tří zvýšeno, u dvou sníženo a pouze u jednoho bylo hodnoceno jako přiměřené. Všech 6 bylo označeno za nekamarádské a agresivní. Jen tři z nich byli podřídívní k dospělým. Po stránce prospěchové čtyři byli dostateční a dva s prospěchem dobrým. Intelekt v jednom případě průměrný, u tří dětí podprůměrný, u dvou zjištěna debilita. Dobrý a dostatečný prospěch debilních dětí byl posuzován na úrovni výuky zvláštní školy, kam jsou debilní děti zařazovány (podle organizace sledovaného DD/t má vyučování charakter málotřídní školy, kde třída má několik oddělení včetně oddělení zvláštní školy). Jde tedy o klasifikační hodnocení pracovních výsledků přiměřených schopnostem dítěte.

Z á v ě r y

Zdá se nám, že nejvýznamnějším podkladem populárnosti, nepopulárnosti či vůbec pozice jedince ve skupině je charakter jeho sociálního chování, a to především toho, které se dotýká členů kolektivů samých (viz údaje o kamarádských vztazích a projevech agresivity). Dalším kvalitativním rozbořem sociálního chování jsme totiž zjistili, že oblíbené děti zásadně nevytvářejí v kolektivu konflikty a nejsou útočné. Naopak často brání slabšího, je-li napaden některým dětským agresorem. Přestože jde o jedince i s podprůměrnou rozumovou úrovní, pozorujeme u všech schopnost zaujmout rozumné postoje k běžné denní problematice ústavu. Přiměřené psychomotorické tempo, zjištěné u většiny těchto jedinců, pravděpodobně spolu podmiňuje relativní klid a jistotu v kladných sociálních interakcích, což působí do jisté míry sugestivně na ostatní kolektiv (tím není samozřejmě dotčena problematika jejich vlastní sugestibility vůči rušivým vlivům jiného druhu, která přímo nebo nepřímo ovlivnila jejich umístění v DD/t. Kvalita vztahů oblíbených chlapců k dospělým je uspokojivá. Tato okolnost dost překvapuje, přihlédneme-li k věku sledovaných dětí (jde u většiny o období dospívání) a také ke kvalitě vzorů a ideálů, jimiž se frekventanti DD/t pravděpodobně v mnohém liší od ostatních vrstevníků. Je také jisté, že školní prospěch a úroveň intelektů nemá v sledování souboru pro získání popularity významnější úlohu. Toto konstatování se liší od zjištění Hurlockové (3) a Wlodarského (14), kteří se zabývají mladšími dětmi. Pilkiewicz (12) zaměřeně studoval otázku, jak ovlivňují výsledky ve škole populárnost dětí. Zjistil značně vysokou závislost (0,001). Ukázalo se však, že se do jisté míry mění s věkem.

Shrnujeme: Porovnáním kvality sledovaných parametrů u dětí populárních a nepopulárních zjišťujeme, že nejvýznamnějším podkladem populárnosti určitého jedince je charakter jeho sociálního chování k ostatním členům skupiny. Inteligence a školní prospěch se projevily jako málo významné. Vliv ostatních sledovaných parametrů na problém popularity nelze aspoň v našem souboru jednoznačně interpretovat.

Jsme si vědomi, že soubor námi sledovaných jedinců je malý, a proto z výsledků šetření nemůžeme vyvozovat platné závěry. Naznačuje však cesty, jimiž lze obohatit a doplnit způsoby práce psychologů v DD/t.

Studium sociálních vztahů, které se během pobytu dětí v dětském domově třídicím utvářejí, jakož i studium všech sociálních faktorů, které jedince ob-

klopují a obklopujaly v jeho vývoji, může být cenným přínosem pro další aplikované disciplíny, a to především pro psychologii pedagogickou, klinickou a kriminální.

Do redakce došlo v prosinci 1965.

Literatura

1. Baley, S.: *Wprowadzenie do psychologii społecznej*. PWN, Warszawa 1959.
2. Bauman, Z.: *Zarys socjologii. Zagadnienia i pojęcia*. PWN, Warszawa 1963.
3. Hurlock, E. B., *Rozwoj dziecka*. PWN, Warszawa 1960.
4. Jurovský, A.: *Duševní život v spol. podmienkach*. Osveta, Bratislava 1963.
5. Kovaliková, V.: *Štruktúra vzťahov v triedach v závislosti od veku žiakov*. Psychologické štúdie. V. Vyd. SAV, Bratislava 1964, str. 187—212.
6. Linton, R.: *The cultural background of personality*. Appleton-Century-Crofts, Inc. 1945. Cit. podle Newcomb, T. M.: *Sozial-Psychologie*. A. Hain K. G., Maiseheim am Glan 1959.
7. Lukaszuk, K.: *Zur Theorie der Führer Rolle*. Psychologische Rundschau XI, 1960, 179—188.
8. Malewski, A.: *O zastosowaniach terii zachowania*, PWN, Warszawa 1964.
9. Maslo, A. H.: *A theory of human motivation*. Motivation and Personality, New York 1954, Harper, str. 80—106.
10. Pilkwicz, M.: *Techніка socjometryczne wprowadzenie do badań*. Psychologia wychowawcza V (XIX), 1962, 421—433.
11. Pilkwicz, M.: *Graficzna analiza materialu socjometrycznego*, Psychologia wychowawcza VI (XX), 1963, 32—46.
12. Pilkwicz, M.: *Postupy v nauce o popularnošć w zespole klasowym w młodszym i srednim wieku szkolnym*. Psychologia wychowawcza VI/XX, 1963, 437—445.
13. Thompson, G. G.: *The study of the child's social behavior and environment*. Handbook of Research Methods in Child Development. Ed. P. Mussen, J. Wiley Sons, New York 1960.
14. Włodarski, Z.: *Dzieci wyróżniające się pod względem popularności w klasie szkolnej*. Psychologia wychowawcza, VI/XX, 1963, 47—59.
15. Zaborowski, Z.: *Problemy wychowania społecznego w szkole*. PZWS Warszawa 1960.
16. Zaborowski, Z.: *Grupa społeczna i jej aspekty wychowawcze*. Psychologia wychowawcza V/XIX, 1962, 168—180.
17. Zaborowski, Z.: *Stosunki społeczne w klasie szkolnej*. PWN Warszawa 1964.

T. Странска, Л. Коваржикова

Опыт изучения социальных взаимоотношений и анализа популярных индивидов в детском дифференцированном обществе

В результате социометрического исследования группы фреквантов DD/t было установлено, что исследование социальных взаимоотношений содействует углублению психологической диагностики, в частности в отношении познания позиции индивида в группе, которую можно с учетом сложившихся отношений в группе трудящихся анализировать при помощи других психологических методов. Авторы статьи пытаются дать психологический анализ популярных и непопулярных индивидов. Создается впечатление, что наиболее прочной основой популярности определенного индивида является характер его социального поведения. Интеллигентность и успеваемость в школе оказались менее значимыми. Остальные исследуемые параметры (психомоторические темпы, рост и внешний вид, успеваемость, интеллект и приравнивание к взрослым) нельзя так однозначно толковать. Исследование социальных взаимоотношений способствует начертанию перспектив перевоспитания, когда оно может стать основой положительного обозначения социальных взаимоотношений с учетом индивидуальных особенностей детей, в том числе и формы их проступков.

**An Attempt at Studying Social Relationships and Analysing Popular Individuals
at a Children's Home**

A sociometric examination of a group of inmates of a Children's Home has shown that the study of social relationships helps to deepen psychological diagnostics, especially as regards understanding the position of an individual in a group, which can, with regard to the configuration of relationships in a group of working people, be analysed by means of further psychological methods. An attempt has been made at a psychological analysis of popular and unpopular individuals. It seems that the most important basis of a certain individual's popularity is the character of his social behaviour. Intelligence and school results have appeared to be of little consequence. Other parameters that have been studied (psychomotor tempo, figure and neatness of appearance, attainment, intellect and subordination to adults) cannot be interpreted as unequivocally as that. The study of social relationships helps to outline the perspectives of re education, when it can be the basis of a positive designation of social relationships with regard to individual characteristics of the children including the form of their delinquency.